

Els presocràtics

Guia d'estudi

1. Pas del mite al *logos*

- 1.1. **El primer mite.** Gilgameix. La renúncia als somnis d'immortalitat. Viu el moment present.
- 1.2. **Origen de les religions orientals: Hinduisme i Budisme.** Les quatre Nobles Veritats. El dolor se suprimeix anihilant el desig.
- 1.3. **Els mites grecs.** Qui domina el cel, serà l'amo de la terra.
- 1.4. **L'explicació racional.** Les coses succeeixen per necessitat. Recerca del *arché* com a principi últim o essencial del que és real. Allò que és permanent. Principi, causa i substrat de totes les coses.

2. Els primers filòsofs

Filosofia: amic o amant de la saviesa.

3. Primer bressol: l'escola de Milet

- 3.1. **Tales de Milet.** L'aigua és el principi de totes les coses. Hilozoisme: tot és viu
- 3.2. **Anaximandre de Milet.** L'*àpeiron*, allò indeterminat, és el principi del tot prové i es troba present en totes les coses.
- 3.3. **Anaxímenes de Milet.** L'aire, és l'*arché*, principi de tot moviment i tota mutació

4. Segon bressol: els pitagòrics

La realitat física és formulable matemàticament. Tot és sotmès a un ordre i a una raó numèrica. L'ànima sobreviu després de la mort i transmigra a altres cossos.

5. El canvi: Heràclit *versus* Parmènides

- 5.1. **Heràclit.** «*Panta rei*» Tot flueix. Logos: intel·ligència universal que ho regeix tot
- 5.2. **Parmènides.** L'Ésser és l'única realitat, eterna, immutable i immòbil.

6. Els pluralistes

- 6.1. **Empèdocles.** La realitat està formada per quatre elements o arrels de totes les coses: foc, aire, aigua i terra.
- 6.2. **Anaxàgores.** El *noûs*, la intel·ligència universal que ho interpenetra tot i tot ho dirigeix.
- 6.3. **Els atomistes: Leucip i Demòcrit.** La realitat és compon d'àtoms. Elements indivisibles, sòlids i immutables.

Quadre sinòptic dels presocràtics			
Segle	Escola	Filòsof	Arché
VII aC	Jònica	Tales Anaximandre Anaxímenes	Aigua Àpeiron Aire
VI aC	Pitagòrica	Pitàgores	Nombres
	Efés	Heràclit	Esdevenir
	Eleàtica	Parmènides	L'Ésser
V aC	Pluralista	Empèdocles Anaxàgores Demòcrit	Els quatre elements Nous Els Àtoms

Els presocràtics

Apunts

1. Pas del mite al *logos*

Quan comença l'home a formular-se preguntes filosòfiques? S'acostuma a afirmar que la filosofia s'inicia en el segle VI a.C., a Grècia, justament amb el que s'ha anomenat el "miracle grec" o, amb més precisió, el "pas del mite al *logos*", el pas de respostes imaginatives i arbitràries a respostes abstractes i amb necessitat lògica. Tanmateix, tot i que és veritat que els grecs van protagonitzar aquest enlairament racional, també ho és que tenim, amb anterioritat a ells, testimoniatges d'un pensament filosòfic arcaic.

Quines eren les preguntes que es formulaven els primers pensadors? Les mateixes preguntes que els antics mites grecs ja procuraven de respondre. I, encara més enllà en el temps, a l'Índia, a Egipte, a Mesopotània, els humans es plantejaven qüestions que seran una constant en la història del pensament.

1.1. El primer mite

Dos mil anys abans del "pas del mite al *logos*", pas que marca l'inici oficial de la filosofia, s'escrigué, a Mesopotània, el **Poema de Guilgameix**. El poema té una doble rellevància. D'una banda, inicia la literatura coneguda de la humanitat: les tauletes conservades són els fragments d'escriptura —escriptura cuneï forme¹— més antics del món. De l'altra, és una profunda i sàvia, antiga i actual, reflexió sobre què som i la manera com hem de viure els humans.

Guilgameix fou rei de la ciutat sumèria d'Uruk, a Mesopotània, vers el 2600 a.C. El poema, dividit en onze tauletes, és una idealització d'aquest personatge. Les sis primeres tauletes narren la recerca de la glòria per part de Guilgameix i el seu amic Enkidu; però, un cop ha obtingut glòria i fama, Enkidu mor. En les altres cinc tauletes, Guilgameix plora el seu amic, ja no cerca la glòria efímera sinó la **immortalitat**. La recerca d'una vida immortal, però, també es manifesta insensata: l'home no pot escapar de la mort.

Un dels moments més brillants del poema es troba en la tauleta X, on s'explica que la tavernera Siduri, quan acull Guilgameix en la seva persecució de la immortalitat, el vol convèncer de l'absurditat de l'afany d'immortalitat i, com a alternativa, li proposa la seva filosofia de la vida: viu el moment present, el famós *carpe diem* d'Horaci.

— «On vas, Guilgameix? La vida que tu cerques, mai no la trobaràs».

(Tauleta X, columna 1)

—«Quan els déus crearen els humans els destinaren la mort, guardant-se la vida per a ells mateixos. Tu, Guilgameix, omple't el ventre, gaudeix de dia i de nit. Celebra cada dia una alegre festa, balla i juga dia i nit. Posa't vestits flamants, renta't el cap i banya't. Atén el nen que t'agafa de la mà i alegra't, alegra't abraçant la teva dona. Ja que aquest és el destí de l'home.

(Tauleta X, columna 3)

Al final del poema, Guilgameix, desenganyat, renuncia als seus somnis d'immortalitat i accepta la realitat de la mort. Serenament, mostra l'única cosa de la qual està orgullós: la sòlida muralla d'Uruk, la muralla que protegeix la seva ciutat.

1.2. Origen de les religions orientals: Hinduisme i Budisme

El substrat més profund de l'hinduisme, actualment dominant a l'Índia, es troba en la civilització indoària o vòdica (1650 - 600 a.C.). És una civilització fruit de l'encreuament de l'antiga civilització de l'Indus i dels invasors aris, un poble indoeuropeu. Així, doncs, els fundadors de l'**hinduisme** i els pensadors grecs del segle VI a.C. tenen arrels comunes: tots són indoeuropeus. Compartien divinitats, un sistema de classes socials, un llenguatge, el cavall com a mitjà de transport... Amb el desplaçament dels aris cap al Ganges s'inicià l'època dels textos sagrats **Upanishad** (a partir del segle IX a.C.), doctrina secreta transmesa de mestre a deixeble, que podem resumir d'aquesta manera:

- Tots els humans tenim un **destí** (*samsara*) traçat, participem d'una roda inacabable i inalterable de reencarnacions.
- El jo o *Atman* (alè, respiració) cerca el trencament d'aquest cicle etern; un trencament o alliberament (*moksa*) que arriba només quan el jo s'identifica plenament amb l'essència darrera de

¹ **Cuneï forme**: Antiga escriptura de Mesopotània, escrita sobre tauletes d'argila, amb signes en forma de tascó (peça de fusta o ferro, que serveix per a esberlar pedra o fusta).

l'Univers, o *Brahman*, és a dir, quan el jo s'adona que és una guspira del gran foc de l'Univers i s'identifica amb l'Absolut.

A l'Índia, en el segle VI a.C., el mateix segle en què va néixer el pensament racional a Grècia, un jove inquiet, fill d'una rica i influent família, anomenat Siddharta Gautama (566 - 486 a.C.), després d'uns anys de gaudi però d'insatisfacció, comença una vida d'asceta errant. Conegué profundament la doctrina dels *Upanishad*, però com que no va assolir amb ella l'alliberament anhelat, inicià un camí de noves recerques. Als 35 anys, després de restar immòbil al peu d'un arbre durant 49 dies, descobrí el misteri de l'alliberament, el *nirvana*. Així és convertí en **Buda, l'il·luminat**. Abans d'entrar en el *nirvana*, però, decidí propagar el *dharma* o veritat budista; el *Sermó de les Quatre Nobles Veritats* el condensa. Morí als 80 anys, havent assolit primerament el *nirvana*, és a dir, el cessament o neutralització del desig i l'acció, i assolint, finalment, el *pari-nirvana*, l'extinció completa i definitiva del desig.

Les Quatre Nobles Veritats

- **1a.** Qualsevol existència està impregnada de dolor, de pena, de frustració davant la caducitat d'un món en canvi constant; tot és essencialment fugisser.
- **2a.** L'origen del dolor es troba en l'afany de viure, en el desig d'actuació, de plaer, de possessió.
- **3a.** El dolor se suprimeix anihilant la set de viure, de gaudir, d'actuar; l'extirpació radical dels desitjos i passions ens condueix a una serenitat i tranquil·litat absolutes, al *nirvana*.
- **4a.** El camí que condueix al *nirvana* és el viarany de les vuit branques; el qui el segueix s'apropa a la il·luminació. Les vuit branques són: recte coneixement, recta intenció, recta paraula, recta acció, recta forma de vida, recte esforç, recte pensament, recta concentració [ioga]

1.3. Els mites grecs

En la segona meitat del segle VIII a.C., Grècia, la Grècia Arcaica, era un mosaic de petites comunitats polítiques, les *polis*. Ara bé, malgrat aquesta aparent dispersió, els **grecs** se sentien diferents dels altres pobles: s'anomenaven ells mateixos *hellenoi*, tenien una llengua pròpia, una cultura, uns jocs olímpics... i tenien la consciència difusa d'un origen comú. Aquesta consciència s'expressava en uns mites i llegendes que passaven per l'època micènica i arrelaven encara més enllà. Els poetes eren els qui tenien cura dels mites; tant **Homer** com **Hesíode** afirmen que les Muses els han transmès el seu saber.

El **mite** és un relat memorable i tradicional que explica l'actuació exemplar d'uns personatges extraordinaris (déus i herois) en un temps prestigiós i llunyà. Així, doncs, es tracta d'una narració que perdura —com quelcom important— en la memòria col·lectiva d'una comunitat; que no s'inventa, sinó que s'hereta del passat; que explica fets i actuacions extraordinàries i **significatives** (com es féu el món, com va aparèixer la primera dona, com s'obté el foc, si hi haurà una retribució justa després de la mort...). Aquestes actuacions són un model, un exemple; déus i herois són fets a semblança humana i actuen i senten igual que els homes; ara bé, pertanyen a un temps passat i excepcional: el dels orígens del món.

El text següent exposa un mite que respon a la qüestió de l'origen i formació del món:

Abans que totes les coses, fou el Caos, i després Gea (la Terra) d'ample pit, mansió perenne i sòlida dels immortals que habiten el cim del ventós Olimp, i el tenebrós Tàtar, enclavat en les profunditats de la terra espaiosa. I Eros, el més formós d'entre els déus immortals, que deslliura de totes les preocupacions i domestica, de tots els déus i de tots els homes, la ment i la prudent voluntat. I del Caos nasqueren l'Èreb (tenebres) i la negra Nit; i de la Nit, en unir-se amorosament amb l'Èreb, nasqueren l'Èter i el Dia. Gea engendrà primerament el Cel Estrellat (Urà), perquè la cobris del tot, i fos sempre segura per als divins benaurats déus.

Féu després les altes Muntanyes [...]. Més tard Gea, unint-se amorosament amb el Cel Estrellat, va engendrar l'Oceà, de profunds remolins [...]. Posteriorment nasqué l'astut Cronos, que fou el més terrible dels fills del Cel (Urà) i que odià des del començament el seu prolífic pare. [...] La Nit parí l'odiosa Thanatos (Mort) i al Destí. Parí, també, Hipnos (Somni) i la multitud d'il·lusions o fantasies, sense que aquesta deessa, la tenebrosa Nit, jagués amb ningú; i, posteriorment, la dolorosa Aflicció [...].

Hesíode, *Teogonia*, 113..

Els mites divideixen l'univers en dues parts ben diferenciades i jerarquitzades.

- La superior, el **cel**, és perfecta, incorruptible i habitada pels déus que es presenten en forma humana (Zeus, Afrodita), o animal (Isis, Osiris) o d'elements naturals (Sol, Lluna). Del cel provenen molts fenòmens naturals, inexplicables per als homes primitius: les tempestes, la nit i el dia, els eclipsis, la sortida i la posta de sol, etc.
- La inferior, la **terra**, és limitada i canviant. Hi habiten els homes, els animals i els éssers materials.

Qui domina el cel, serà l'amo de la terra. Els mites tenen una gran repercussió psicològica sobre el poble senzill, molts cops ignorant, és a dir, "menor d'edat". El cel fa por i els seus "deus" ens controlen. L'home primitiu creu que aquestes forces extraterrenals es poden apaivagar des de la terra mitjançant sacrificis, ofrenes i pregàries. I és per això que sorgeixen en totes les cultures grups socials, (sacerdots, profetes, reis teocràtics), que fan d'enllaç entre els homes i aquestes forces superiors.

És veritat que en el mite hi podríem trobar aspectes culturals positius però quan el mite és una ideologia interessada, aleshores és una forma més de poder que s'aprofita de la religió, de la literatura, del folklore i de la política per atemorir els mortals.

1.4. L'explicació racional (*logos*) de la natura: l'*arché*

La filosofia occidental sorgeix com a conseqüència d'un lent procés d'evolució. L'ésser humà prefilosòfic considerava que la natura seguia un comportament del tot atzarós, es creia a mercè de forces superiors i incomprensibles. En aquest sentit, la filosofia neix com una **alternativa a l'explicació de la realitat mitològica**, i supera així les complexes narracions que expliquen els fenòmens i esdeveniments de l'univers a partir de la voluntat imprevisible dels déus.

Serà a començaments del segle VI aC quan se senti la necessitat de substituir les explicacions mítiques per unes altres de tipus més racional (*logos*). —*Logos* en grec significa *paraula*, *raó*. Explicació de caràcter racional—. Ara les coses succeeixen **per necessitat**, com han de succeir i quan han de succeir. Aquesta intuïció del fet que les coses ocorren perquè han d'ocórrer està relacionada amb la noció de permanència o constància. Aquesta manera de ser constant o permanent, els grecs l'anomenaren **essència**. Allò que és essencial s'oposa a allò que és canviant. D'una banda, tenim allò que hi ha de permanent en les coses (l'essència, allò que les coses són veritablement) enfront d'allò que hi ha de canviant (allò que les coses poden ésser).

Conèixer les coses serà per tant, Conèixer allò que veritablement tenen de comú i permanent. La recerca d'allò que és permanent i comú es troba associada a la convicció que tot l'univers es redueix, en darrer terme, a molt pocs elements. D'aquí prové la pregunta dels filòsofs grecs sobre el principi últim, o essència, d'allò que és real: l'*arché*.

2. Els primers filòsofs

En el segle VI a.C., a Grècia, un conjunt d'homes, anomenats actualment *presocràtics*, qüestionen les explicacions mítiques donades a determinats problemes i hi cerquen explicacions més segures, més lògiques. Així, comencen a investigar si darrere la pluralitat de canvis que observem en la natura, inclosa la nostra pròpia vida, hi ha una realitat bàsica que mai no canvia. Aquests homes es coneixen amb el nom de filòsofs o savis. Segons Aristòtil, Tales de Milet, s.VII a.C., fou "**el primer filòsof**" i, més tard, Pitàgores, s.VI a.C., és el primer que s'atribueix a si mateix aquest nom per designar el seu "ofici" de savi. Filòsof i filosofia són dos noms que provenen del grec: *philos* vol dir "*amic*", o, millor encara, "*amant, aficionat*"; i *sophos/sophia* seria *savi, saviesa*".

Els presocràtics són un conjunt de savis o filòsofs que van viure tots ells abans de Sòcrates (mort a l'any 399 a.C.) i estan vinculats per llur desig d'explicar la naturalesa amb "lleis" racionals, és a dir, intel·ligibles.

3. Primer bressol: l'escola de Milet

En el segle VI a.C., l'Hèl·lade, o món grec, ocupava bona part de les costes de la Mediterrània. La Jònia, a l'Àsia Menor, era un dels centres més actius. S'hi havien establert els antics aqueus (fugint de l'arrasada Micenes) i era aquí on Homer havia escrit les seves obres. Aquest serà el primer bressol de la filosofia. És una convenció històrica dir que amb **Tales**, astrònom i matemàtic de la colònia grega de Milet, s'inicia la filosofia. Ell i els seus deixebles, Anaximandre i Anaxímenes, es van començar a qüestionar el valor de les explicacions mítiques; segons ells, eren explicacions arbitràries, i ells, els primers que filosofaren, cercaven explicacions amb necessitat lògica; així, foren els primers a protagonitzar el **pas del mite al logos**. I és que intentaren respondre les preguntes que els inquietaven sense recórrer a les Muses, buscant les causes necessàries dels fenòmens en la natura mateixa, mirant de trobar una llei a partir de la qual s'expliqui **racionalment**, i no arbitràriament, la realitat.

3.1. Tales de Milet

Tales és el fundador de l'escola jònica, i el seu mèrit històric consisteix a haver estat el primer a veure i definir el concepte de principi originari. Sabem molt poca cosa del seu pensament filosòfic. Les afirmacions que hom li atribueix amb més seguretat són que la terra descansa sobre l'aigua, que **l'aigua** és el principi de totes les coses i que «totes les coses són plenes de déus». No és clar si amb les dues primeres va voler dir que totes les coses són —o es componen d'aigua— o bé, simplement, que la terra en prové i sobre ella sura. El més probable és que Tales considerés que tot prové de l'aigua, sense pensar que tot és aigua. Milet és port de mar i Tales havia navegat amb força freqüència; a més, l'aigua és necessària per a la vida (la qual cosa es basa en consideracions de tipus fisiològic sobre la quantitat de substància líquida que sembla ser essencial per al cos humà), l'aliment de totes les coses és humit, allò que és càlid neix i viu de la humitat i les llavors de totes les coses són de naturalesa humida. En qualsevol cas, la cosmologia de Tales encara té una bona part del contingut tradicional de la cosmologia grega i algunes idees cosmogòniques d'Orient.

Hilozoisme. Pel que fa a l'afirmació que totes les coses són plenes de déus, la interpretació més admesa és que la *physis*, el component essencial o *arché*, de la qual és l'aigua, està proveïda de vida i moviments propis, és a dir, tot és viu i animat. Aquesta doctrina es coneix amb el nom d'**hilozoisme**.

3.2. Anaximandre de Milet

Per a Anaximandre, **l'arché** de totes les coses és **l'àpeiron**, és a dir, «allò que és indefinit, allò que és indeterminat». **L'àpeiron** és el principi del qual tot prové i es troba present en totes les coses, però no s'identifica amb cap d'elles, ja que no és un element sensible. **L'àpeiron** és immortal, indestructible i etern. Aquest principi infinit governa totes les coses. És una realitat diferent del món i transcendent a ell: és la llei del món. Tot surt i tot torna a **l'àpeiron** segons un cicle necessari. El més probable és que Anaximandre pensés que el ritme de sorgiment i desaparició es donés en l'interior del seu propi món.

L'àpeiron engendra altres coses mitjançant un procés de separació de substàncies oposades entre elles. La substància infinita està animada per un moviment etern, en virtut del qual se'n separen els contraris. Per aquesta separació són engendrats infinits mons que se succeeixen segons un cicle etern. Cadascun d'ells té assenyalat el temps del seu naixement, de la seva durada i de la seva fi.

Cosmologia. Anaximandre imaginava la Terra com un gran cos petri de forma cilíndrica (com un gran pastís de pedra). Aquest pastís tindria una alçada igual a un terç del seu diàmetre. La Terra estaria suspesa en l'aire al centre de l'univers, situació en la qual romandria eternament en no existir cap motiu que la fes desplaçar-se cap a un punt o cap a un altre. Al voltant de la Terra girarien immenses boles de foc folrades d'aire comprimit i perforades de múltiples forats semblants als d'una flauta a través dels quals hom podria entreveure la resplendor de l'embolcall incandescent que hi ha més enllà de l'aire comprimit. La roda del Sol seria vint-i-set vegades més gran que el diàmetre de la Terra, i la de la Lluna només dinou cops més gran. Pot dir-se que per a Anaximandre els mons que poblen l'univers no van ser creats, sinó que es van originar i evolucionaren a partir d'un moviment etern. Segons la seva teoria cosmològica, al principi només existia **l'àpeiron**, la substància infinita. La Terra sorgí de **l'àpeiron** a través d'un procés de separació de substàncies contràries. De la matèria primigènia se separaren inicialment allò que és fred d'allò que és calent, que van ocupar el centre de l'univers. L'acció d'una massa de foc sobre aquest parell de contraris generà allò que és sec i allò que és humit. La calor fa que s'evapori una part de l'aigua: sorgeix així la Terra seca, i el núvol de vapor dóna lloc al cel, els orificis del qual són travessats per la resplendor de les estrelles.

3.3. Anaxímenes de Milet

Anaxímenes fou deixeble d'Anaximandre i d'ell heretà la idea de l'esdevenir cíclic del món, que considerà com un animal gegantí. Però Anaxímenes concep **l'arché** com un element determinat: **l'aire**, al qual assigna també un caràcter diví. L'aire és infinit i principi de tot moviment i de tota mutació. Ell mateix està en continu moviment. De l'aire neixen totes les coses que hi ha, que van ser i que seran, fins i tot els déus i les coses divines.

Tot prové de l'aire mitjançant un doble procés que Anaxímenes explica de la manera següent: l'aire es diferencia en diverses substàncies en virtut de la *rarefacció* i la *condensació*. Per la rarefacció esdevé foc i, en condensar-se, es transforma en vent, després en núvol, i, encara més condensat, en aigua; en terra més tard, i d'allí, finalment, en pedra.

4. Segon bressol: els pitagòrics

També en el segle VI a.C., però al sud d'Itàlia (la Magna Grècia), Pitàgores i la seva comunitat protagonitzaven el **naixement d'una forma alternativa de pensament racional**.

Pitàgores, que pel que sembla fou el primer a afirmar: "Sóc un filòsof!", va néixer a l'illa jònica de Samos (**570 a.C.**); per causes polítiques emigrà al sud d'Itàlia, on fundà un moviment no tan sols intel·lectual sinó també religiós, místic i polític: una secta d'iniciats amb un objectiu primordial, la purificació de l'ànima tant a nivell corporal com intel·lectual. La secta féu una reflexió religiosa sobre l'ànima; i defensà no tan sols la seva immortalitat sinó també la doctrina òrfica de la seva transmigració.

Influïts per la seva condició de matemàtics, els pitagòrics van fer un dels descobriments més importants en l'àmbit de la música: el fet que els intervals musicals són completament explicables per mitjà de proporcions numèriques. I, si l'harmonia musical es redueix a nombres, per què no també l'harmonia del cosmos? D'aquesta forma, els pitagòrics consideraren que l'ordre real s'identificava amb l'ordre numèric i que els comportaments i les propietats dels éssers es podien expressar en termes matemàtics. El **nombre** és, doncs, el principi de totes les coses (*arché*), el que els dóna forma, el que fa d'allò que és indeterminat quelcom determinat. Els pitagòrics representaven els nombres per mitjà de punts, formant figures geomètriques que pressuposen un ordre mesurable. Així, en relacionar els nombres i les formes geomètriques, es posa el principi dels éssers i de l'univers, no en la matèria, sinó en la forma.

Cosmologia. Pitàgores i els pitagòrics precedeixen clarament Copèrnic en la descripció del món. El cosmos és esfèric i en el seu centre hi ha un foc originari. A continuació vénen els cossos celestes, l'Antiterra, la Terra, la Lluna, el Sol, els cinc planetes i el cel de les estrelles fixes. Una esfera de foc envolta aquest conjunt. El moviment de les esferes celestes produeix una meravellosa música que l'ésser humà no sent perquè no hi està acostumat des del seu naixement.

La teoria de l'ànima. Per als pitagòrics, *l'ànima sobreviu després de la mort i transmigra a altres cossos*. Segons aquesta doctrina, que Plató féu seva, el cos és una presó per a l'ànima, que la divinitat ha tancat allí com a càstig. Mentre l'ànima es troba en el cos en té necessitat, ja que només per mitjà d'aquest pot sentir; però quan n'és fora, viu una vida incorpòria en un món superior. L'ànima torna a aquella vida si es purifica durant la vida corpòria. En cas contrari, torna després de la mort a la cadena de les transmigracions.

5. El canvi: Heràclit versus Parmènides

Al llarg de tota la història del pensament, sovint s'han repetit dues concepcions del món antagoniques i enfrontades: com si, inevitablement, hi hagués dos models dominants de reflexió filosòfica. Heràclit i Parmènides són els fundadors d'aquestes dues arquetípiques visions del món. Quines són aquestes dues constants i oposades visions del món?

D'una banda, l'observació i la reflexió sobre el cosmos que fa Heràclit, proper als pensadors de Milet, el duu a afirmar que tot està en **procés constant de canvi**, que la inestabilitat és llei de vida. De l'altra, l'especulació filosòfica que realitza Parmènides, proper localment i mentalment al món pitagòric afirma, ben antagonicament, que els canvis visibles són una aparença que amaga una **permanència** més profunda.

5.1. Heràclit d'Efes

De família aristòcrata, observador i especulatiu, anomenat *l'obscur* pel seu estil aforístic i enigmàtic, concep el món com un procés continu de canvis. Per a Heràclit, la realitat està sotmesa a un incessant moviment (**esdevenir**) basat en la contradicció (**lluïta de contraris**). Tot està sotmès a un fluir constant. «**Tot flueix**» és la seva divisa, emperò, la contradicció engendra una harmonia que roman subjacent. Tot canvia, res no roman, l'única cosa estable és l'esdevenir mateix.

Però aquesta lluïta, aquesta oposició de contraris, es realitza conforme a una **llei**, conforme a un ordre, a una mesura, i aquesta mesura és el logos, la **raó**. El logos serà doncs, aquella llei que regeix no solament el món sinó també la ment humana. El logos és, per tant, tot allò que unifica i orienta, evitant que el món sigui un caos i un producte de l'atzar. Segons Heràclit, cal que l'ésser humà s'esforci a investigar la natura, amb la finalitat de Conèixer el logos **universal** i viure conforme a ell. El *fo* és la metàfora que expressa el seu pensament: totes les coses són **flames d'un gran foc**. Les flames, sempre en moviment, són processos o moments; però el foc, *l'arkhé* o principi de tot, perdura.

5.2. Parmènides d'Elea

Va néixer i viure a la ciutat d'Elea, al sud d'Itàlia, a la Magna Grècia. El seu pensament és vist en polèmica directa amb el d'Heràclit. Va escriure una obra filosòfica en forma de poema titulada *Sobre la natura*, en la qual proclama la **immutabilitat radical de la realitat**; és a dir, els canvis que afirma Heràclit són només aparences sensorials, la raó ens mena a negar-los. Parmènides assumeix aquesta concepció: si els **sentits** ens diuen una cosa i la **raó** una altra, cal que em fiï més de la raó; els sentits ens enganyen força vegades, en canvi un raonament lògic mai no enganya. Conseqüentment, allò que jo penso amb rigor lògic, ha de ser real. Parmènides, en el seu poema, afirma que una deessa li ha revelat una **veritat** inqüestionable: «l'ésser és i el no-ésser no és», és a dir, l'ésser existeix i el *no-res* no existeix. Partint

d'aquí, Parmènides comença a extreure conseqüències lògiques. Les característiques de l'Ésser són les següents:

- L'Ésser és (existeix) i és **pensable**. El No-ésser ni és ni és pensable. Això implica afirmar que és el mateix ser i pensar. Parmènides identifica el No-ésser amb el no-res, de manera que per a ell no hi ha la possibilitat de parlar del fet d'arribar a ésser. L'arribar a ésser encara no és. I, si no és, prové del No-ésser, i el No-ésser no és ni es pot pensar.
- L'Ésser és **imperible i inengendrat**, perquè, en cas contrari, caldria suposar que prové del No-ésser i que torna a ell; però el No-ésser és impensable i inexistent. L'Ésser és etern.
- L'Ésser és **u**, ja que si hi hagués una altra cosa seria No-ésser. Proposa així el monisme.
- L'Ésser és **immòbil**, atès que tot moviment consistiria en un canvi cap al No-ésser. El moviment no és, doncs, res més que pura aparença. D'altra banda, si l'Ésser és u i continu, evidentment no es troba subjecte a cap moviment.
- L'Ésser és **indivisible**, ja que el buit que hauria de separar les parts seria No-ésser.

L'Ésser al qual fa referència Parmènides és la **realitat**, i el concep com quelcom corpori, limitat, compacte, inengendrat i imperible, sense possibilitat de canvis ni moviments. És, doncs, com una esfera ben rodona, immòbil i eterna. És evident que Parmènides intentà una veritable demolició de la filosofia dels seus predecessors en negar el buit, el temps i la pluralitat. Per això hom parla de **formalisme**.

6. Els pluralistes

Heràclit o Parmènides? Qui té raó? Canvi o permanència: és aquesta una antinòmia insuperable? Empèdocles, Anaxàgores i els atomistes Leucip i Demòcrit protagonitzen el primer intent de conciliació. No es queden amb el seu particular «punt de vista», sinó que pretenen sumar perspectives; així, accepten dels jonis (Heràclit) que **la physis és un procés de canvis constants**; accepten de Parmènides que **el que és no pot venir del que no és**. Determinades coincidències en els seus pensaments respectius ens permeten d'agrupar-los sota el nom de *pluralistes*. Tots tenen en comú:

- L'existent **no** ha pas sorgit d'un sol i **únic principi** (tal com defensaven els seus predecessors), **sinó de diferents elements primigenis (archés)**, d'una pluralitat d'elements originals, d'aquí el nom de «pluralistes».
- Els canvis que observem són **combinacions** i recombinacions dels elements primigenis, no transformacions d'aquests.

6.1. Empèdocles

Estableix la famosa teoria dels **quatre principis** no reduïbles els uns als altres —aigua, aire, foc i terra—; aquesta seria la realitat que mai no canvia. Cadascun d'aquests elements és etern i imperible, però barrejats donen lloc als diversos éssers. Els canvis no són sinó el resultat de la combinació dels elements primitius. Les coses naturals són combinacions en proporció matemàtica d'aquests elements. I aquestes combinacions i recombinacions estan regides per dues forces: l'**Amor** (que atreu, uneix) i l'**Odi** o Discòrdia (que divideix).

6.2. Anaxàgores

Amb ell, per primera vegada, la filosofia s'exercita a Atenes. Però al final de la seva vida fou acusat d'ateisme, ja que afirmava que el Sol no era una divinitat sinó una pedra incandescent, i s'hagué d'exiliar. Per a Anaxàgores, no existeixen tan sols quatre principis o elements, sinó molts més, **tants elements primigenis com tipus de coses**; en cada cosa hi ha les sements, llavors o porcions de totes les coses que ella pot esdevenir. Que hi predomini un element o un altre depèn de la intervenció d'una força que anomena **nous**, és a dir, depèn d'una **ment o intel·lecte** còsmic.

6.3. Els atomistes Leucip de Milet i Demòcrit d'Abdera

Dels quals s'ha arribat a dir que són els precursors de l'actual visió de la matèria— consideren que la realitat bàsica està integrada per una **infinat de petits objectes** durs, indivisibles, eterns i inalterables: els **àtoms**, que es mouen lliurement per acció de l'atzar. Totes les coses del nostre món, nosaltres mateixos, no són res més que un conglomerat d'àtoms. I els canvis que observem en el món, i en nosaltres mateixos, no serien res més que reconfiguracions d'aquest conglomerat d'àtoms. Els canvis o reconfiguracions d'àtoms són possibles gràcies al **buit**, a l'espai entre àtom i àtom.